

ВІДГУК

на кандидатську дисертацію Луценка С. М. на тему:
«Німецькі колоніальні спільноти в Африці:
формування та повсякденне життя (1884-1918 рр.)»,
представлену до захисту в Спеціалізованій раді історичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Тема представленої дисертації, незважаючи на те, що вона стосується проблем майже 150-річної давнини, продовжує залишатися актуальною як у науковому, так і в практичному плані. Вивчення історії колоніалізму в наш час все більше пов'язане з проблемами аналізу неокolonіалізму.

Колоніальні імперії провідних держав світу, створені у попередні століття, охоплювали величезні території на різних континентах. Однією з них була Африка, доля практично всіх народів якої була визначена їхнім колишнім колоніальним станом. Пройшли десятиліття, але колоніальне минуле наполегливо нагадує про себе й нині у різних проявах дійсності: економічному становищі, розвитку системи освіти, охорони здоров'я, стану демократії в суспільстві. Як і декілька століть тому, Африка і сьогодні продовжує привертати увагу до себе природними ресурсами, демографічним потенціалом, геополітичним положенням. Її величезні території приховують у своїх надрах запаси нафти, алмазів, кольорових металів тощо. Як і раніше ця територія є предметом інтересів держав інших континентів. І тепер вже не тільки європейські держави виявляють неприхований інтерес до її потенціалу, а й навіть Китай приступив до активної участі в освоєнні цієї території.

Як і раніше, в Африці стикаються інтереси різних держав. В умовах, коли світ вступив у боротьбу за природні ресурси, запаси яких не безмежні, вивчення історії минулого народів Африки, природно, представляє інтерес і є цілком актуальним.

Об'єктом наукового інтересу С. М. Луценка були обрані африканські колонії Німеччини. Це вже само по собі зумовило оригінальність роботи, оскільки молода, щойно створена Німецька імперія опинилась у стані наздоганяючої економіки. Хронологія нижньої межі теми дослідження, якою стала середина 80-х років XIX ст., абсолютно точно відображає момент вступу країни у період усвідомлення нею необхідності придбання власних колоній, які повинні були стати джерелом такого необхідного для розвитку економічного потенціалу країни, сировини і містким ринком збуту промислової продукції. Це було зумовлено ситуацією, що виникла із завершенням промислового перевороту і початком процесу конкуренції з провідними державами світу, яка зодом переросла у збройну боротьбу за переділ вже поділеного світу. І якщо в середині 50-х років XIX ст. Африка привертала увагу лише місіонерів, окремих німецьких купців, авантюристів, то ситуація змінилась у 1880-ті рр. І навіть канцлер Отто фон Бісмарк напочатку своєї політичної кар'єри не бажаючи звертатися до колоніальної політики, обмежившись інтересами Європейської складової міжнародних відносин молодої імперії, у 1880-х роках став усвідомлювати ступінь значущості колоній для Німеччини.

Проблемам історії колоніалізму свого часу було присвячено велику кількість наукових публікацій. Це було викликано як крахом системи колоніалізму, так і своєрідним ювілеєм – століттям Берлінської конференції 1884-1885 рр. Проте увага істориків здебільшого була звернена на вплив колоній, розвиток метрополій, національно-визвольний рух африканських народів. У той же час проблеми аналізу форм колоніалізму, методів його впливу на африканське суспільство, на свідомість німецьких колоніальних спільнот вивчені до цього часу явно не достатньо.

Автор даного дисертаційного дослідження спробував заповнити цю прогалину, показавши становлення колоніальної політики Німецької імперії від її початку, до падіння кайзерівського рейху. Насамперед, викликає позитивне враження саме формулювання теми роботи. Вивчення

повсякденності у наші дні стало предметом уваги багатьох дослідників. Але найчастіше мова йде про європейські співтовариства. Натомість автор звертається до історії повсякденності німецьких громад в Африці, які зіткнулися з африканською цивілізацією, з її надмірною мозаїчністю, архаїчним і етнічним розмаїттям.

Структура дисертаційної роботи є традиційною і не викликає заперечень. У вступі задекларовано діалектичний підхід в оцінках колоніалізму. Відчувається бажання дисертанта відійти від однобічності у підходах до аналізу цього явища. При цьому відзначається, з одного боку, зіткнення цивілізацій і руйнування європейцями африканської цивілізації, з іншого – поширення всіх благ «західної системи права, створення основ системи освіти і охорони здоров'я, поширення західного виробничого досвіду...». Викликає заперечення таке твердження дисертанта, як, наприклад, «у багатьох африканських країнах згадують з повагою і вдячністю» позитивний європейський вплив (с. 21). Подібні формулювання нагадують кіплінгівський підхід в оцінці діяльності білої людини, яка, мовляв, принесла справжню цивілізацію темношкірим дикунам. Що ж стосується збудованої німецькими колонізаторами інфраструктури (залізниць, шосейних доріг, лікарень, шкіл), то їх створення було зумовлене, насамперед, інтересами самих колоністів і використовувалися вони, переважно, не в інтересах африканців.

Мета роботи сформована значно вужче заявленої теми і вихолощує саму оригінальність роботи – вивчення повсякденності. Сформульовані у дослідженні задачі роблять фактично не потрібним перший розділ дисертації, в якому йдеться про аналіз історіографії та джерел, на яких базується вся робота. Уявляється бажаним при постановці завдань дослідження однією з них зробити всебічний аналіз всього того, що було вже зроблено попередниками, які займалися цією ж проблемою. Тим більше, що вони за темою дисертації вже були. Чого не було, так це дослідження проблем повсякденності колоніальних спільнот. Однак охарактеризувати побут, про

який йдеться у другому завданні (с. 24), і проблеми повсякденності далеко не одне і теж.

Що стосується зазначених автором роботи її наукової новизни, то дійсно, дана дисертація є першим у вітчизняній історіографії дослідженням німецького колоніального співтовариства. І це є великою перевагою. До «піонерських» досягнень дисертації, безумовно, слід віднести і розгляд здобувачем питань культурного життя переселенських громад, ролі органів колоніального самоврядування у житті колоній. Інші ж питання, з різним ступенем повноти, певною мірою були порушені у працях зарубіжних дослідників.

Джерельна база даної дисертаційної роботи велика і різноманітна. Вона цілком достатня для повноцінного аналізу проблеми, винесеної на захист. Перевагою роботи є широке використання автором значного масиву періодичних видань журнального характеру, газетного матеріалу порубіжжя ХІХ – ХХ століть, статистики тих років. До переваг слід віднести евристичну роботу дисертанта, у ході якої ним були виявлені раніше не введені до наукового обігу оригінальні документи (про процеси поховання німців у колоніях і транспортування померлих німецьких жителів колоній в метрополію у відповідності з побажанням родичів). Ці матеріали дозволяють висвітлити морально-психологічний клімат у самих колоніях, існуючу соціальну стратифікацію, що мала місце в них, і позицію Німеччини стосовно різних категорій німецьких громадян, які проживали в колоніях.

У дисертації були використані документи, які законодавчо визначали використання природних ресурсів на території німецьких колоній, що і було головною силою, яка притягувала політико-економічну еліту Німецької імперії. У той же час не можна погодитися з твердженням автора про те, що ці матеріали до нього зовсім не цікавили дослідників. Німецькі вчені наразі звертали пильну увагу на наявність корисних копалин, на які могла розраховувати метрополія і на які прибутки могла розраховувати Німеччина

у разі їх розробки (Хорст Дрекслер, Петер Зебальд, Генріх Лот, Гельмут Штекер).

Хотілося б бачити чіткішу градацію джерел у відповідності з їх вагомістю та існуючою системою.

Аналізуючи матеріали газет варто було б вказати їх політичної спрямованості, тобто інтереси якої політичної сили, соціального прошарку кожна з них представляла. Це дозволило б чіткіше згрупувати не тільки самі видання, але й матеріали, опубліковані в них. Інакше газетні матеріали виглядають наче розпорошеними. Насправді використання такої кількості і різноманітності газет є безсумнівною перевагою самої роботи, але їх аналіз виглядає досить аморфно і сумбурно.

Підрозділ 1.3. дисертації присвячено методології та методів дослідження, використаних автором. Він починається з безапеляційної заяви про те, що «в останнє десятиліття в історіографії відбувається процес перегляду встановлених парадигм у вивченні історії німецького колоніалізму» (с. 58). Відомо, що в даний час розширюється спектр проблем у вивченні колоніалізму, що має майже 500-річну історію. А народи колишніх португальських, іспанських, бельгійських, англійських колоній зберігають в історичній пам'яті своє колишнє рабське минуле з усіма його «досягненнями». І хоча населення колишніх німецьких колоній в Африці має набагато меншу за тривалістю історію, але і вони явно не висловлюють «великої подяки і вдячності» своїм колишнім колонізаторам. Подібне було б вже занадто аморальним.

Далі мова йде про «використання концепції розвитку німецьких колоніальних спільнот». Однак суть самої концепції не розкривається. Хотілося б знати, де, хто і коли цю концепцію сформулював і суть цієї концепції.

У другому розділі дисертації йдеться про заснування, облаштування та побут німецьких колоністів. Після дуже короткого (на 1 сторінку) викладу процесу створення всіх 4-х німецьких колоній, дисертант констатує роль

різних колоністських, промислових спілок у ході процесу колонізації. Вірно відзначивши велику пропагандистську роботу різних громадських організацій, які закликали до проведення колоніальної політики, автор роботи чомусь втратив дуже істотний факт – хто входив до складу цих союзів. А це були представники промислового бізнесу.

Крім того, у придбанні колоній були зацікавлені і юнкери. Мова йде про реалізацію продукції їх переробних виробництв – картопляному спирті, горілці. Звертають на себе увагу склад німецького експорту в колонії протягом останніх 15 років XIX століття: 27% (с. 90) від загального експорту становила горілка. Даний факт впливав на стан морально-психологічного клімату в колоніях. Проте, слід зазначити, що великий бізнес до початку XX ст. ще не вичерпав усіх внутрішніх ресурсів країни, і тому не поспішав вкладати кошти в колонії. Тільки криза 1900 р. підштовхнула його до серйозних капіталовкладень.

Щодо фактів (цікавих за своєю суттю) про пароплави, на яких німецькі переселенці прибували в колонії, опис кают, вартість квитків, раціон харчування пасажирів (с. 75-76), склад їхнього багажу (с. 78-79), пристрої возів, на яких переселенці їхали від порту прибуття в Африку до місця поселення (с. 79), облаштування туалетів, то вони подані у суто позитивістському плані, від якого дисертант на самому початку роботи рішуче відмовився. Прикладів, подібних до вищезазначеного, у роботі чимало. Мова йде про те, що бажано було б надати належний аналіз ряду фактичних даних, відсутність цього знижує значимість цікавих і важливих даних.

Слід було б пояснити, чим пояснюється зміна в системі управління у Південно-Західній Африці і в Східній Африці, що послідувала після 1894 р., коли замість рейхкомісарів ними стали керувати губернатори і в чому принципова відмінність їх функцій та прав; чому не допускали африканців до роботи в колоніальній адміністрації у Південно-Західній Африці у той час, як в інших німецьких колоніях така практика існувала (с. 99) і чому в них був

значно меншим військово-адміністративний апарат; чому охоронні частини в Південно-Західній Африці формувалися виключно з німецьких добровольців, які мали досвід військової служби в німецькій армії? В охоронних частинах інших німецьких колоній такого виключного права не існувало.

У дисертаційній роботі є маса цікавого важливого матеріалу. Це стосується питань охорони навколишнього середовища, природоохоронних проблем, браконьєрства, проте цей матеріал знову-таки подано без зв'язку із проблемою повсякденності.

У третьому параграфі другого розділу згадується про те, що «німецька колонізація Африки істотно відрізнялася від колонізації територій іншими європейцями (с. 120). При цьому робиться посилання на Америку, Австралію. Це дійсно так. Але не слід забувати про колонізацію тієї ж Африки англійцями, португальцями, бельгійцями, французами, які перебували у таких же природно-кліматичних умовах, в оточенні тубільного населення. І тоді виникає питання: чим відрізнялася німецька колонізація Африки від вищеперерахованих і чому в німецьких колоніях не утворилися переселенські колонії (за деяким винятком)?

Досить докладно в роботі подано соціальний склад колоністської спільноти німців. Однак не зовсім зрозуміло виділення в особливу групу жінок і дітей (с. 125), бо вони органічно входили до складу низки перерахованих дисертантом категорій жителів колоній. А ось гендерні проблеми, при їх детальному історичному «препаруванні», можуть надати картину однієї зі сторін повсякденного життя колоністських співтовариства. Що ж стосується заборони міжетнічних сексуальних контактів, то мова йшла про практику недопущення порушення расової чистоти, тобто про расизм та його конкретні прояви.

Третій розділ дисертації повністю присвячений повсякденному життю німецьких колоністів. Не викликає зауважень його перший параграф. У ньому вдало структурований матеріал, наводяться аргументовані докази. Оригінальний, «піонерський» характер носить розділ роботи, в якому йдеться

про суспільне і культурне життя в німецьких поселеннях. Дисертант вдало відзначив економічний фактор у появі і зростанні націоналізму серед німецьких колоністів. Що стосується змін у ставленні німців до своїх європейських сусідів, то мова йшла не про еволюцію ідеології, а про зміну поглядів (с. 176). Дисертанту вдалося не тільки побачити, але й показати протилежне явище – ставлення європейців до німців. Це дозволило уявити взаємовідносини простих жителів європейських колоній без урахування впливу політиків, міжнародних відносин і подальшу трансформацію подібних відносин.

Констатуючи надмірне адміністративне регулювання, існуюче в німецьких колоніях (с. 178), дисертант робить акцент на роль і місце місцевого самоврядування, його значення в житті колоній, у функціонуванні колоністських округів. У роботі відзначено не тільки факт створення ландтагів, рад, муніципальних асоціацій, але й те, що ці структури були важливими кроками на шляху активізації політичного, культурного життя у колоніях (с. 182).

Відзначаючи відстороненість німців від культур місцевих африканських народів і відчуття своєї генетичного зв'язку з європейською, національною культурою, дисертант стверджує на сторінці 183, що вони створили в Африці «свою особливу культуру». Подібне твердження потребує коригування і уточнення. Мова, швидше за все, повинна в цьому випадку йти про один з варіантів субкультури, тим більше, що на с. 199 вже йдеться про субкультуру.

Дуже важливий і цікавий матеріал подано у роботі про літературну творчість колоністів, живопис, монументалізм. При цьому наголошується, що всі ці види творчості несуть на собі відбиток африканського походження, будучи своєрідним відображенням військово-політичних, культурно-побутових, природно-кліматичних явищ, що мали місце у повсякденному житті колоністів.

В цілому робота містить всі необхідні структурні елементи, чітко обґрунтовані висновки, які повністю відображають вирішення всіх заявлених у вступі завдань.

Дисертаційна робота С. М. Луценка являє собою завершене дослідження, виконане на великому оригінальному джерельному матеріалі, містить важливі і цікаві відомості, на основі яких були зроблені узагальнення та висновки. Дослідження свідчить про широкий світогляд здобувача, вміння аналітично опрацьовувати великі масиви різноманітних історичних джерел, використовуючи при цьому різні методи й прийоми історичних досліджень. Робота носить самостійний, творчий характер, відповідає вимогам Постанови «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор заслуговує присудження ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

к. і. н., професор кафедри
всесвітньої історії
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Бобилева С. Й.

Бобилева С. Й.

Т.В.Хороженко